

Developments in urban development in the last ۲۰ years in Tehran from a sociological perspective

Abstract

In Tehran, four categories of factors have played a role in urban development, and the interaction and interaction of this set of factors during the last one hundred years has led to a kind of unbalanced urban development and disproportionate distribution of facilities. Economic factors, cultural factors and historical-political factors can be mentioned as the most important factors of urban development. The general purpose of the present study is to analyze the structural structure of economic, social, political and cultural factors in Tehran over the past ۲۰ years. The research question is whether urban development developments have affected the development of economic, social, political and cultural factors in Tehran in the last ۲۰ years? The method of the present research is documentary and historical. Using census statistics, four indicators of social, cultural, political and economic factors in the development of Tehran metropolis were determined and using cluster analysis and factor analysis, research hypotheses were reviewed and confirmed. The results show that in social development, human and culture-oriented approach to development can lead to comprehensive and effective results while strengthening and promoting the economic, social and environmental dimensions of sustainable development. The physical development of Tehran can be explained by the economic approach of the theory of modernization for development. Tehran's political development is not equivalent to urban development, but Tehran's historical and economic development has been influenced by urban development.

Keywords: urban development, physical development, social development, political development, economic development, cultural development, historical development.

تحولات توسعه شهری در ۲۰ ساله گذشته شهر تهران از منظر جامعه‌شناسی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۹/۷

نیره مبارکی فرد^۱

بهرام قدیمی^۲

مهرداد نوابخش^۳

چکیده

در شهر تهران چهار دسته از عوامل در توسعه شهری نقش داشته‌اند که تعامل و برهم‌کنش این مجموعه از عوامل در طی یکصد سال اخیر نوعی توسعه نامتوازن شهری و عدم توزیع نامتناسب امکانات را به همراه داشته است. عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی و عوامل تاریخی-سیاسی به‌عنوان مهم‌ترین عوامل توسعه شهری قابل ذکر است. هدف کلی پژوهش حاضر، تحلیل جامعه‌شناختی روند تحولات توسعه عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شهر تهران در فاصله ۲۰ ساله گذشته است. سؤال پژوهش این است که آیا تحولات توسعه شهری بر توسعه عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شهر تهران در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است؟ روش تحقیق حاضر اسنادی و تاریخی است. با استفاده از آمارهای سرشماری‌ها چهار شاخص عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در توسعه کلان‌شهر تهران تعیین شده و با استفاده از تحلیل خوشه‌ای و تحلیل عاملی، فرضیه‌های تحقیق بررسی شد و مورد تأیید قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد در توسعه اجتماعی رویکرد انسانی و فرهنگ محور به توسعه می‌تواند ضمن تقویت و ارتقای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی توسعه پایدار، به نتایج جامع و اثربخش منتهی شود. توسعه کالبدی تهران با رویکرد اقتصادی نظریه نوسازی برای توسعه، قابل تبیین است. توسعه سیاسی تهران با توسعه شهری هم‌ارز نیست و اما توسعه تاریخی و اقتصادی تهران تحت تأثیر توسعه شهری بوده است.

واژگان کلیدی: توسعه شهری، توسعه کالبدی، توسعه اجتماعی، توسعه سیاسی، توسعه اقتصادی، توسعه فرهنگی، توسعه تاریخی.

^۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسایل اجتماعی ایران، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

^۲ استادیار جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، نویسنده مسئول

dr.b.ghadimi@gmail.com

^۳ استاد جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

در کشور ایران مانند دیگر کشورهای جهان سوم تمرکزگرایی در روند رشد شتابان شهرنشینی و به تبع آن اعمال سیاست‌هایی همچون "قطب رشد" از عمده دلایل شکل‌گیری الگوی "نخست شهری" یا شکل‌گیری شهر مسلط است. کشور ایران در روند شکل‌گیری شتابان شهرنشینی مدرن خود با تکیه بر افزایش درآمدهای نفتی به همراه واردات زیاد کالاهای مصرفی توسعه سطح تکنولوژیک عامل مهاجرت‌های روستاییان به شهرهای فاقد یک نظام برنامه‌ریزی شده را ایجاد نموده است. توزیع ناعادلانه درآمد و اختلاف درآمد بین شهر و روستا و فیمابین شهرهای کوچک و بزرگ و امکانات شهری که در شهر تهران به وجود آمده است از عمده عوامل افزایش جمعیتی شهری این نخست شهری ملی کشور شده است که به دنبال همگرایی خیل عظیم مهاجرت به سمت تهران و افزایش بی‌رویه قیمت زمین و مسکن در یک دوره‌ی زمانی منجر به واگرایی خیل مهاجرین نسبت به شهر تهران و در مقابل توجه بیمارگونه به فضاهای پیرامونی این شهر مسلط ملی شده است در این مسیر شکل‌گیری سکونتگاه‌های شهری ناموزون و بروز پدیده‌هایی همچون حاشیه‌نشینی، زاغه‌نشینی و شهر لگوهای حاشیه‌ای فاقد استانداردهای مطلوب زندگی و ... به واسطه این نابسامانی‌های فضایی در سطح مجموعه شهری تهران بروز نموده است که تبعاتی همچون عدم تعادل رشد اقتصادی و اجتماعی، عدم کنترل حرکات مهاجرتی، مشکلات زیست‌محیطی ناشی از آن همچون آلودگی‌های هوا، قرارگیری هر ساله در لیست آلوده‌ترین شهرهای دنیا (آسیب‌پذیری سیستم‌های مدیریت به دلیل تمرکز بیش از حد و افزایش هزینه‌ها و اتلاف زمان و نیروی کار، بروز ناهنجاری‌های اجتماعی و ... از جمله مهم‌ترین آسیب‌های ناشی از این نابسامانی‌های فضایی در نظام شهرنشینی ایران شده است. در شهر تهران چهار دسته از عوامل در توسعه شهری نقش داشته‌اند که تعامل و برهم‌کنش این مجموعه از عوامل در طی یکصد سال اخیر نوعی توسعه نامتوازن شهری و عدم توزیع نامتناسب امکانات را به همراه داشته است. عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی و عوامل تاریخی - سیاسی به‌عنوان مهم‌ترین عوامل توسعه شهری قابل ذکر است.

پیشینه پژوهش

اولین گردهمایی زیست محیطی در اروپا در سال ۱۹۵۷ برگزار شد و در قطعنامه آن، در سه مورد به شهرها توجه شده است. در مناطق شهری حفاظت و توسعه کیفیت محیط در اولویت قرار گیرد و با گسترش حفاظت از سلامتی انسان به استفاده بهینه و منطقی از منابع پرداخته شود که این امر هم ضرورت نگاهی همه‌جانبه به ابعاد توسعه و فقرزدایی را به همراه دارد و نیز شناخت فرهنگ و توسعه فرهنگی را در زندگی شهری امروز که نیازمند دیدی همه‌جانبه و گسترده است، ضروری می‌سازد. غلامرضا لطیفی عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی در سال ۱۳۸۵ مقاله‌ای تحت عنوان توسعه شهری پایدار و توسعه فرهنگی در فصلنامه علوم اجتماعی به چاپ رسانده است. در این مقاله بر نقش توسعه فرهنگی در توسعه شهری پایدار تأکید شده است. توسعه پایدار شهری از موضوعات مهم توسعه از دهه هشتاد به بعد است که در قالب جهانی شدن و نیز

محلی‌گرایی بر تمام دنیا سایه افکنده است. کمیابی عوامل تولید، محدودیت‌ها و چالش‌های توسعه و نیز آینده‌نگری از ارکان اصلی توسعه پایدارند که عمدتاً شهرها بستر ساز آن هستند (لطیفی، ۱۳۸۵).

محمود جمعه‌پور در سال ۱۳۸۹ با چاپ مقاله‌ای در مجله کتاب ماه علوم اجتماعی با عنوان توسعه پایدار شهری؛ استاندارد، کیفیت زندگی و پایداری فضای شهری به مواردی مانند بالا بودن میزان آسیب‌پذیری در مقابل حوادث طبیعی مانند زلزله، سیل و سایر حوادث طبیعی، عدم سازگاری میان فرم شهر با شرایط طبیعی، از بین رفتن دید و منظر طبیعی، کمبود هوای پاک و استفاده نامطلوب از توان‌های محیطی در گذران اوقات فراغت نمونه‌هایی از ناپایداری زیست‌محیطی وضعیت موجود شهر تهران و برهم خوردن تعادل اکولوژیک آن را عنوان می‌کند. این نویسنده نتیجه می‌گیرد چنان‌چه برنامه‌ریزی و طراحی شهری بتواند این موارد یا دست کم بخشی از این موارد را در طراحی و خلق فضاهای کالبدی شهر به کار گیرد، یک معماری اجتماع‌مدار بوده و به ارتقاء کیفیت زندگی شهری و شهر پایدار کمک مؤثری خواهد نمود (جمعه‌پور، ۱۳۸۹).

ناهید زینالی در سال ۱۳۹۴ رساله‌ای با عنوان نقش نهادها و سازمانهای مدیریتی در توسعه پایدار منطقه کلان‌شهری تهران در دانشگاه علامه طباطبایی به نگارش درآورده است. از نظر این نویسنده، در نظام مدیریت شهری ایران، نقش شهرداری‌ها در توسعه و عمران شهرها مهم و اساسی است. در این بین کلان‌شهر تهران در جایگاه پایتخت و بزرگ‌ترین کلان‌شهر ملی با حدود ۷/۷۹ میلیون نفر جمعیت و ۵۹۴ کیلومتر مربع وسعت تنوع و تراکم بیش از حد فضا، جمعیت و فعالیت، اهمیت ویژه‌ای دارد. بررسی‌ها از طریق روش پیمایش نشان می‌دهد که عرصه‌ی توسعه و گسترش شهر تهران به محدوده قانونی و مناطق ۲۲ گانه‌ی شهرداری تهران محدود نمی‌شود، بلکه حوزه‌های پیرامونی آن را که ارتباط متقابلی با محدوده‌ی قانونی شهر تهران دارند، نیز دربرمی‌گیرد. مدیریت این عرصه‌های شهری نیاز به عملکردی یکپارچه، منسجم و همسو دارد. در حالی که واقعیت موجود خلاف این امر یعنی ضعف مدیریتی رسیده است. آنچه بیش از هر چیز در این سرنوشت حائز اهمیت بوده، نظام سیاسی-مدیریتی حاکم در آن است، به طوری که امروزه موضوع مدیریت این کلان‌شهر به یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین مباحث تبدیل شده است (زینالی، ۱۳۹۴).

یعقوب موسوی عضو هیأت علمی دانشگاه الزهراء، مقاله‌ای با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی از تناقضات فضایی و اجتماعی توسعه شهری» در مجله مطالعات اجتماعی ایران در سال ۱۳۸۸ به چاپ رسانده است. نویسنده مدعی است تجربه جهانی توسعه شهری نشان می‌دهد که رشد فوق‌العاده جمعیت شهری و در کنار آن افزایش زیرساخت‌های فیزیکی و در نهایت فعالیت عقلانی آن‌گونه که اقتضاء می‌نماید نتوانسته است مانع شکل‌گیری تعارضات قابل پیش‌بینی در عرصه‌های مختلف فضایی و اجتماعی گردد. با استفاده از رویکرد جامعه‌شناختی شهری مطالعه پدیده توسعه و عمران شهری از یکسو و ظهور عوارض و ناهنجاری‌های کارکردی به‌ویژه در بعد اجتماعی و فرهنگی از سوی دیگر موضوعی است که این مقاله درصدد بررسی آن است. هدف از این بررسی ترسیم چشم‌انداز جامعه‌شناختی تناقضات شهری در چارچوب تعارض توسعه عمرانی شهری در ارتباط با توسعه اجتماعی و فرهنگی آن است. تلقی توسعه شهری در مقیاس منحصراً کالبدی مقوله‌ایست که سال‌هاست مورد تردید است و در عوض توسعه توأمان کالبدی، فرهنگی و اجتماعی به‌عنوان

ابزار کار برنامه‌ریزی مورد توجه می‌باشد. این مقاله تلاش دارد تا با طرح دیدگاه اجتماعی، چگونگی تحلیل و بررسی تناقضات کنونی حیات شهری در ابعاد جامعه‌شناختی آن را در کانون مطالعه قرار دهد (موسوی، ۱۳۸۸).

بیان مسأله

این پژوهش توسعه شهری تهران را در دو دهه اخیر بر اساس رویکردهای جامعه‌شناسی تحلیل و تبیین می‌کند.

در ساخت جامعه‌شناسی و جمعیت‌شناسی مجهولاتی وجود دارد که در دانش شهری راجع به موضوع توسعه شهری مثل شناخت‌شناسی شهر تهران و بقیه پایتخت‌های جهان مطرح می‌شود و باید به این مجهولات از لحاظ علمی پاسخ داد؛ مجهولاتی مانند:

- توسعه فضاهای شهری، شهر تهران چه سمت و سویی دارد؟
- چشم‌اندازهای آینده چیست و ...

ویژگی‌های شهر تهران

تهران کانون اقتصادی ایران است و نخستین منطقه صنعتی این کشور محسوب می‌شود، اما فعالیت‌های اقتصادی بین‌المللی نقش چندانی در شمار شاغل‌های آن ندارد. تهران دارای مجموعه‌ای از جاذبه‌های گردشگری است که شامل کاخ‌ها و موزه‌هایش می‌شود. برج آزادی نماد تهران است و از منشور کوروش بزرگ، برای نخستین بار در این مکان پرده‌برداری شد. برج میلاد نیز نماد دیگر تهران و بلندترین برج ایران است.

از نظر اداری، تهران به ۲۲ منطقه و ۱۲۲ ناحیه شهری تقسیم شده است و شهرهای تجریش و ری را دربر گرفته است. اداره شهر توسط شهرداری تهران انجام می‌شود. شهردار تهران توسط شورای شهر تهران انتخاب می‌شود و این شورا بر عملکرد شهرداری نظارت کرده و برای اداره شهر، قانون‌گذاری می‌کند. به عنوان یک مرکز سیاسی و اداری، مهم‌ترین نهادهای دولتی و قضایی ایران، همانند وزارتخانه‌ها و مجلس شورای اسلامی که تهران ۳۰ نماینده در آن دارد، در این شهر واقع شده‌است. این شهر دارای دو فرودگاه بین‌المللی امام خمینی و مهرآباد است که از پررفت‌وآمدترین فرودگاه‌ها در ایران هستند.

تهران در برابر بسیاری از رخدادهای و خطرات طبیعی از جمله زمین‌لرزه آسیب‌پذیر است. بررسی‌های زمین‌شناسی انجام شده بیانگر آن است که شهر تهران روی گسل‌های زیادی قرار دارد. با گسترش فضای شهر، ساخت‌وسازهایی نیز در حریم یا روی گسل‌های بزرگ و لرزه‌خیز انجام شده‌است. افزون بر آن، دشت تهران و شهر ری دارای شکستگی‌هایی است که ممکن است به هنگام لرزش گسل‌های بزرگ، دچار لغزش و جابه‌جایی شوند. با بررسی زمین‌لرزه‌های روی داده در گستره تهران و پیرامون آن، زمین‌لرزه‌هایی به بزرگی ۷٫۷ درجه ریشتر را می‌توان یافت. همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد که گسل‌های مشا در ارتفاعات البرز و گسل گرمسار فعالیت بیشتری داشته‌اند.

دیگر مشکل شهر تهران از نظر طبیعی سیل است. اختلاف ارتفاع زیاد، ساخت‌وساز در حریم یا بستر رودها و مسیل‌ها، شرایط اقلیمی ویژه، وجود رودخانه‌هایی نظیر رودخانه کرج، مسیل‌های پرشمار دیگر و قرارگرفتن شهر در پای کوه از جمله دلایل اصلی تهدید تهران توسط سیلاب است.

تهران شهری برنامه‌ریزی شده است که توسعه آن مهار و سعی در هدایتش می‌شود. همچنین ساخت‌وساز در تهران کنترل شده و برای ساختمان‌های بلند شرایط و قوانینی تهیه شده است.

تهران به دلیل پایتخت بودن و تمرکز بنیادهای سیاسی و اقتصادی در آن، نسبت به دیگر شهرهای ایران، زودتر با مظاهر نوگرایی و به تبع آن با معماری نوین آشنا شد.

شهر تهران جمعیت سال‌خورده‌تری نسبت به ایران و استان تهران را در خود جای داده است. پراکندگی گروه‌های سنی در تهران یکنواخت نیست و مناطق شمالی دارای جمعیتی با میانگین سنی بالاتری هستند. مناطق حاشیه شهر نیز دارای جمعیت جوان‌تری هستند.

جمعیت خالص افزوده شده به تهران در دهه‌های گذشته، بیش از پنج میلیون نفر است، که پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی گسترده‌ای داشته است. براساس شش دوره سرشماری انجام شده، جمعیت تهران از سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ حدود پنج برابر شده است و این رشد در شهرهای اطراف، بیشتر از شهر تهران بوده است؛ در کل، رشد شهر تهران طی د منطقه کلان‌شهری تهران بالغ بر ۵.۹۹ درصد جمعیت و ۸۴ درصد مساحت استان تهران را به خود اختصاص داده است. این منطقه به‌عنوان شاخص‌ترین منطقه کلان‌شهری ایران، با جمعیتی بالغ بر ۴.۱۳ میلیون نفر و مساحتی نزدیک به ۱۶۰۰۰ کیلومتر مربع در فرآیند تکامل و توسعه خود در طی چند دهه اخیر و در تدویم ساختار سنتی، چندپارچه، ناموزون و گاه متقابل نهادهای حاکمیتی-مدیریتی، به مهم‌ترین و در عین حال پرمناخ‌ترین منطقه کلان‌شهری ایران بدل شده است. در این میان کلان‌شهر تهران (تهران بزرگ) با مناطق ۲۲ گانه خود در سرشماری ۱۳۹۵ بیش از ۷.۸ میلیون نفر جمعیت را در خود جای داده است که این میزان بیش از ۹ درصد جمعیت کل کشور را شامل می‌شود (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵). اگر تهران با همین روند به حیات خود ادامه دهد، دیری نمی‌پاید که ناپایداری کنونی آن چندبرابر شود و آثار آن در سطح کشور منتشر گردد. این به‌واقع زنگ خطری در ابعاد ملی و فراملی است. تهران نه تنها لازم است هرچه سریع‌تر با راهبردهای دقیق به سوی پایداری گام بردارد، بلکه باید به‌عنوان کلان‌شهری فراملی جایگاه خود را در سطح جهانی به دست آورد. در غیر این صورت، در پیچ و خم جهانی شدن خرد خواهد شد و شاید تنها نامی از آن باقی بماند (ساسان پور، ۱۳۸۹: ۲۱) با وجود اهمیت ویژه کلان‌شهر تهران به‌عنوان پایتخت کشور، شیوه مدیریت و حکمروایی نامناسب در این کلان‌شهر همواره مورد نقد محققین بوده است. به‌رغم روند تکاملی نظام‌های مدیریت و برنامه‌ریزی مناطق کلان‌شهری جهان حتی در کشورهای در حال توسعه؛ در غیاب یک نظام مشارکت‌جویانه مردم‌سالارانه مبتنی بر حکمروایی مقتدر، کلان‌شهر تهران مملو از کنشگران و بازیگران متعدد، به شهری استراتژیک، پروسعت و پرجمعیت و در عین حال با موانع درهم‌تنیده و تخلف برانگیزی چون خزش بی‌برنامه فعالیت و سکونت، تخریب و تهدید منابع طبیعی و محیط زیست در حوزه کلان‌شهری و در حوزه پیراکلان‌شهری آن بدل شده و روندی فزاینده به خود گرفته است (صیامی، ۱۳۹۲: ۳۵). مدیریت کلان‌شهر تهران، در عرصه‌های مختلف فعالیت، توسط نهادهای مختلف صورت

می‌گیرد که موجب تشت و موازی‌کاری در این زمینه گردیده و مشکلات کنونی مدیریت این کلان‌شهر را موجب گردیده است (عزیزی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۵). مسیر آینده حکمروایی کلان‌شهر تهران در گذار از پیچیدگی‌ها و موانع مورد بحث، بسیار دشوار خواهد بود چرا که ساختار حکمروایی کلان‌شهر تهران با در برگیری ابعاد مختلف، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، محیطی و مداخله انبوهی از نهادها و عوامل در سطوح مختلف فضایی-عملکردی و با سلايق و منافع متنوع، به خودی خود به اندازه‌ای پیچیده است که سخن گفتن از آینده آن نیازمند بررسی یکپارچه و کل‌نگر است. اگر این پیچیدگی را در کنار تحولات سریع و غیر قابل پیشبینی جهان معاصر قرار دهیم تصمیم‌گیری در مورد نحوه حکمروایی آینده کلان‌شهر تهران امری بسیار مبهم به نظر می‌رسد. تغییرات جمعیتی کلان‌شهر تهران در ۲۰ سال اخیر به صورت زیر ترسیم شده است:

جدول ۱-۱- تغییرات جمعیتی شهر تهران

متغیر	سال			
	۹۵	۸۵	۷۵	۶۵
جمعیت	۸,۶۹۳,۷۰۶ مردان=۴,۳۲۴,۱۵۵ زنان=۴,۳۶۹,۵۵۱	۷,۸۶۵,۹۱۷	۶,۷۸۲,۸۷۵	۶,۰۵۹,۱۹۴
خانوار	۴۱,۳۵۲	۳۰,۴۷۵	۲۷,۷۳۸	۲۰,۷۹۲
خانوارهای غیرساکن	۴,۱۷۸	۳,۱۶۸	۲,۳۵۸	۱,۵۸
نسبت جنسی	۱۰۳,۶	۱۰۴,۶	۱۰۵,۵	۱۰۴,۸
میان‌سنی	۳۳,۶	۳۱,۶۷	۲۷,۱۹	۲۴,۰۹
رشد سالانه جمعیت	۱,۸	۲,۶۳	۲,۴۸	۴,۲۴
بار تکفل	۰,۳۴	۰,۲۹	۰,۳۰	۰,۳۳
تراکم جمعیتی (کیلومتر مربع)	۱۶۸۹,۲	۱۵۸۸,۳	۱۴۵۸,۳	۱۳۵۹
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۱۹,۸	۲۱,۴	۳۴,۲	۴۲,۴
بُعد خانوار	۲,۸	۳,۶۰	۴,۲۷	۴,۵۵
امید به زندگی	۷۸,۳۳	۷۵,۲۵	۶۸,۴۸	۶۵,۲۵
میزان مرگ و میر	۷۸,۵	۷۵,۴	۷۲,۸۵	۷۱,۲۵
مهاجرت	۸۶۰,۵۳۸	۸۰۰,۲۵۶	۹۱۶,۸۸۳	۷۴۱,۹۴۰
درصد جمعیت شهرنشین	۹۳,۵	۹۱,۴	۸۴,۲	۸۶,۵
تعداد آبادی	۵۱	۵۲	۵۵	۳۸
میزان باسوادی (۶ ساله و بالاتر)	۸۷,۶	۸۴,۶	۷۹,۵	۶۱,۸
نرخ باروری	۱/۶۳	۱/۸۳	۳/۲۱	۴/۸۱
سن ازدواج مردان	۲۷/۴	۲۵/۶	۲۵/۶	۲۳/۸
سن ازدواج زنان	۲۳	۲۳/۳	۲۲/۴	۱۹/۹

از دیدگاه آماری افزایش مرگ‌ومیر و طلاق باعث شده تعداد خانواده‌های تک والد افزایش یابد، این روند روزبه روز در حال افزایش است و اگر حمایت‌های اجتماعی در این زمینه مد نظر قرار نگیرد خانواده‌های تک والد از نظر مالی در زیر خط فقر قرار گیرند.

ساکنان کلان‌شهر تهران متشکل از کسانی است که از اطراف و اکناف ایران با عقاید، فرهنگ‌ها، زبان‌ها و ادیان مختلف در آن جای گرفته و در یک بافت ملی در کنار هم زندگی می‌کنند. شاید از همین منظر و با تنوع قومی-فرهنگی موجود، تهران را بتوان نمادی از ایران دانست. وجود پیروان ادیان مختلف الهی اعم از مسیحی،

یهودی و زرتشتی که در کنار اکثریت مسلمان به صورت کاملاً مسالمت‌آمیز با یکدیگر در این شهر به زندگی و فعالیت می‌پردازند، خود نشانه‌ای از شکل‌گیری یک جامعه مدرن و پویا تلقی می‌شود.

تهران در قیاس با دیگر شهرهای کشور به دلیل شرایط خاص اجتماعی و اقتصادی دارای بالاترین آمار آسیب‌های شهری از جمله طلاق است. بررسی تعداد موارد ازدواج و طلاق در شهر تهران طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۴۵ نشان می‌دهد که تعداد موارد طلاق همواره افزایش یافته است. گرچه افزایش طلاق با عنایت به رابطه مثبت رشد جمعیت و آسیب‌های شهری می‌تواند تابعی از افزایش کمی جمعیت در شهر تهران تلقی گردد. (پوراحمد، ۱۳۸۰: ص ۵۴) لیکن به‌عنوان شاخصی از نابسامانی‌های اجتماعی می‌تواند موجب ناآرامی‌های روانی و آشفتگی‌های اقتصادی زنان و کودکان طلاق گردیده و تهدیدی علیه سلامت شهر باشد و نهادهای رفاه اجتماعی، قضایی و سازمان‌های خیریه را به سوی صرف هزینه‌های کلان جهت نگهداری و حل مشکلات زنان مطلقه، سرپرست خانوار و کودکان طلاق و خیابانی سوق دهد. معمولاً در حوزه علوم اجتماعی تعداد موارد ازدواج و طلاق و علل و نتایج آن بررسی می‌گردد.

بر اساس آمارهای جدید مرکز آمار ایران، ۱۱٫۸ درصد از کل خانوارهای شهر تهران تک‌نفره هستند. پیشتر مرکز آمار ایران، بر اساس سرشماری سال ۹۵، شمار خانوارهای کشور را ۲۴ میلیون و ۱۹۶ هزار و ۳۵ مورد و شمار خانوارهای تک‌نفره، در کشور را حدود ۵/۵ میلیون نفر اعلام کرده بود. اگرچه نسبت این رقم در برابر آمار کشورهای دیگر مخصوصاً در حوزه اروپا بسیار کمتر است اما برخی کارشناسان معتقدند آمار خانوارهای تک‌نفره رو به افزایش است و این موضوع در آمار اخیر شهر تهران نیز به وضوح مشخص است. از دانشجویانی که به تنهایی در محل تحصیل خود زندگی می‌کنند، تا افرادی که بر اثر طلاق یا فوت همسر یا پدر و مادر تک‌نفره شده‌اند در لیست خانواده‌های تک‌نفره می‌گنجد. این در حالی است که به اعتقاد بسیاری از کارشناسان تغییر سبک زندگی و عدم تمایل به ازدواج هم در رشد شمار خانوارهای تک‌نفره موثر بوده است.

موضوع دیگری که شاخص شهر تهران است، مهاجرت است. عمده‌ترین دلیل مهاجرت به شهر تهران (۴۲ درصد) مربوط به پیروی از خانواده و بعد از آن (۱۲/۹۷ درصد) جستجوی کار و تحصیل (۹/۹ درصد) می‌باشد. محل اقامت قبلی ۶۹/۸ درصد از مهاجران سایر استان‌ها، ۷/۱۶ درصد سایر شهرستان‌های استان تهران و ۱۷/۳۷ درصد، شهرستان محل سرشماری بوده است.

مرکز آمار ایران مهم‌ترین علل مهاجرت‌های انجام شده طی سال‌های ۸۵-۱۳۷۵ را پیروی از خانوار به میزان ۴۶ درصد، اشتغال حدود ۱۳/۸ درصد، خدمت و وظیفه ۱۰/۳ درصد، تحصیل ۹/۹ درصد و انتقال شغلی به میزان ۵/۱ درصد بیان کرده است.

در زمینه عوامل اجتماعی نیز عمده تحول به مهاجرت، تحولات جمعیتی و آموزشی بر می‌گردد. به موازات تحولات صورت‌گرفته که از دهه ۱۳۴۰ به دنبال اصلاحات ارضی و تحولات در ساختار اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی جامعه ایران روی داد، شهرها به ویژه کلان‌شهری مثل تهران بیش از پیش در معرض هجوم مهاجران و رقابت بین گروه‌های مختلف برای بدست‌آوردن منابع اجتماعی-اقتصادی شد. افزایش روز افزون جمعیت

شهر تهران و رشد سریع شهرنشینی، به همراه مهاجرت از روستاها و شهرهای مختلف به تهران به سبب دستیابی به خدمات و امکانات بهتر، باعث تغییر و دگرگونی در فرهنگ و رفتار شهروندان شد و عدم توجه به قوانین و آداب شهرنشینی و همچنین رعایت نکردن حقوق دیگر شهروندان باعث بروز تنش‌ها، خشونت‌ها و نامالیقات اجتماعی و فرهنگی در شهر گردید. اما شدت یافتن مهاجرت بعد از انقلاب اسلامی به کلان‌شهر تهران، افزایش نیازمندی شهروندان به عدالت اجتماعی و نیاز بیش از پیش شهرداری به جلب مشارکت شهروندان در امور شهری، بیش از پیش هشدارهای جدی به مسئولان برای کنترل جمعیتی این شهر را اعلام نمونه است (عندلیب، ۱۳۸۸: ۱-۳).

در ارتباط با نظام پهنه‌بندی هم باید گفت؛ نظام پهنه‌بندی در مقیاس کلان (طرح جامع)، نحوه استفاده از اراضی از نظر کارکردی را در عرصه‌های مختلف شهری مشخص کرده و در مقیاس خرد در قالب ضوابط زیرپهنه‌ها، نحوه و میزان ساخت و ساز، شامل؛ حداکثر تراکم ساختمانی مجاز و چگونگی توده‌گذاری (سطح اشغال و نحوه توده‌گذاری و استقرار بنا در قطعه) و ارتفاع و تعداد طبقات مجاز ساختمان با توجه به عرض معبر و توان دسترسی شبکه شهری و بالاخره حداکثر تعداد واحد مسکونی و جمعیت‌پذیری مجاز را، متناسب با مساحت قطعه و تراکم تعیین نموده است (احسانی و جلیلیان، ۱۳۹۹).

آمار و ارقام تعداد واحدهای مسکونی موجود در تهران نشان می‌دهد مطابق سرشماری سال ۹۰ شهر تهران دارای ۲ میلیون و ۶۰۰ هزار واحد مسکونی بوده است اما ساخت‌وسازهای انجام شده در فاصله سال‌های ۹۰ تا ۹۵ سبب شده تا در حال حاضر حدود ۳ میلیون و ۵۰۰ هزار واحد مسکونی در شهر تهران ساخته شود. با توجه به بعد خانوار (۳/۳ نفر) به نظر می‌رسد همین الان جمعیت‌پذیری شهر تهران به مرز ۱۱ میلیون و ۶۰۰ هزار نفر رسیده است. بنابراین جمعیت‌پذیری پایتخت در حال حاضر حداقل یک میلیون نفر بیش از سقف مجاز تعریف شده برای سال ۱۴۰۵ در قالب طرح جامع است که مشکلات زیست‌محیطی و ترافیکی را برای پایتخت طی سال‌های اخیر تشدید کرده ناشی از تغییر پهنه‌بندی در ۲۰ درصد مساحت شهر تهران و اتفاقات ساختمانی منطقه ۲۲ پایتخت است (جعفریان و بهزادی، ۱۳۹۸).

با توجه به آن‌که تهران شامل محله‌های تاریخی، اداری و مدرن و جدید است، باید برای ارتقا اجتماعی و ارتقا تعاملات اجتماعی هر یک از این محلات بررسی جداگانه صورت گرفته و مدل پیشنهادی هر یک جداگانه اعمال شود. از سوی دیگر با توجه به افزایش فردمحوری و فردگرایی و کاهش جمع‌گرایی نسل جوان بر خلاف خوی جمع‌گرایی و اجتماعی ایرانی، در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری کلان شهر تهران، این موارد به‌طور جدی مد نظر قرار گیرد؛ مهاجرت، تفاوت، جابجایی دائمی و رشد سریع جمعیت در تهران مانع از شکل‌گیری روابط اجتماعی در محلات آن شده است. این در حالی است که کنش‌های متقابل اجتماعی می‌توانند به عنوان یکی از مؤلفه‌های سازنده سرمایه اجتماعی شهر، نقش مهمی در بازآفرینی شهری به مثابه رویکردی مداخله‌گر در مرمت شهری تلقی گردند. موضوع بازآفرینی شهری با توجه به ماهیت و راهبردهای آن می‌تواند تنها پاسخ مناسب پیش روی برنامه‌ریزان شهری در تهران معاصر باشد. در این میان بازآفرینی منظر میادین شهر تهران می‌تواند به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در ارتقای میزان تعاملات اجتماعی رودرروی شهروندان دانسته شود.

تغییرات اقتصادی و اشتغال در شهر تهران در جدول ۱-۲ آمده است:

جدول ۱-۲- تغییرات عوامل اقتصادی در شهر تهران

متغیر	سال			
	۹۵	۸۵	۷۵	۶۵
نرخ مشارکت	۴۰.۲	۳۹.۲	۳۸.۲	۳۹.۵
درصد بیکاری	۱۲.۸	۱۱.۹	۱۰.۹	۹.۹
نرخ اشتغال	۹۰.۲	۹۰.۶	۹۲.۵	۹۱.۲
نرخ اشتغال ناقص	۴	۵	۳	۳
بخش خدمات	۶۵.۰	۶۳.۵	۶۱.۸	۵۵.۶
بخش صنعت	۳۳.۵	۳۲.۶	۳۰.۸	۲۵.۶
بخش کشاورزی	۱.۳	۳.۹	۷.۴	۱۸.۸

تهران کانون اقتصادی ایران است. همچنین این شهر به عنوان پایتخت سیاسی ایران، مشاغل فراوانی در زمینه‌های گوناگون دارد و اولین منطقه صنعتی کشور محسوب می‌شود. فعالیت‌های اقتصادی بین‌المللی با وجود پایتخت بودن، تاریخ و بزرگی تهران نقش چندانی در تعداد شاغل‌های آن ندارد. در حوزه فرهنگی نیز نباید از عوامل فرهنگی و وجود مراکز فرهنگی-اجتماعی در شهر تهران غفلت نمود که باعث توسعه مکان‌ها و مراکز فرهنگی شده و این نیز به نوبه خود توسعه کالبدی-فرهنگی تهران را پدید آورده است.

بر اساس توضیحات ارائه شده فوق، تغییرات حوزه فرهنگی در شهر تهران به شرح زیر است: تغییرات اقتصادی و اشتغال در شهر تهران در جدول ۱-۲ آمده است:

جدول ۱-۲- تغییرات عوامل فرهنگی در شهر تهران

متغیر	سال			
	۹۵	۸۵	۷۵	۶۵
مدرسه	۶۴۲۱	۶۰۲۱	۵۶۲۵	۴۲۳۵
دانشگاه	۳۱۲	۲۵۳	۱۲۵	۵۰
سینما	۶۲	۵۲	۴۰	۲۳
تعداد کل مراکز بهداشتی	۲۷۱			
تعداد تخت بیمارستان	۲۷۴۸۹			
کتابخانه‌های عمومی	۲۹۱	۲۵۳	۱۸۹	۱۲۵
دسترسی به تلفن ثابت	۹۹.۱	۹۵.۶	۹۰.۶	۸۰.۳
دسترسی به تلفن همراه	۸۵	۷۰	-	-

مجموعاً تحولات رخ داده در ۴ حوزه توسعه شهری تهران را تحولات عمیقی می‌توان دانست که نه تنها بر توسعه شهری تهران بلکه بر مسائل و مشکلات تهران نیز افزوده است. بافت قدیم تهران، جزئی از خاطره، شناسنامه و هویت تهران است و در مقابل، بافت جدید باید نیازهای کنونی را برطرف کند. بطور خلاصه هویت تاریخی شهر تهران باید حفظ شود و در عین حال به دنبال ایجاد هویت های جدید برای آن بود. بافت تاریخی تهران به تولید ارزش نیاز دارد. همین موضوع و تحولات شهری در تهران در ۲۰ سال گذشته سبب شد که پژوهش حاضر در پی پاسخ به سؤال زیر باشد:

تحولات توسعه شهری در ۲۰ سال گذشته به لحاظ جامعه‌شناختی دارای چه ابعاد، مولفه‌ها و مسائلی بوده است؟

اهمیت و ضرورت تحقیق

پژوهش حاضر از این جنبه اهمیت دارد که تصویری که از ابعاد توسعه شهری، مسائل و مشکلات آن و نوع توسعه شهری بر اساس سیاست‌گذاری انجام شده و نیز تحولات طبیعی جمعیتی و حرکات آن را به‌ویژه در پهنه‌ها و مناطق مختلف تهران ارائه دهد. همچنین باید دقت کرد که سیاست‌گذاری صورت گرفته در دوره ۲۰ سال اخیر در زمینه برقراری و تأمین عدالت اجتماعی در تمامی مناطق دارای بازدهی و رضایت یکسانی نبوده است؛ بنابراین توسعه شهری در مناطق مختلف تهران با نوعی عدم توازن و کم‌توجهی به اقشار ضعیف و کم‌درآمد صورت گرفته است که پتانسیل شورش‌های اجتماعی از منظر گاستلز را دارند؛ بنابراین شناخت ابعاد مختلف توسعه شهری در تهران با محوریت مناطق کم‌برخودار دارای اهمیت اساسی است.

هدف پژوهش

هدف کلی پژوهش حاضر، تحلیل جامعه‌شناختی روند تحولات توسعه عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شهر تهران در فاصله ۲۰ ساله گذشته است.

سؤال پژوهش

آیا تحولات توسعه شهری بر توسعه عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شهر تهران در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است؟

ادبیات پژوهش

اصطلاح توسعه^۱ به صورت فراگیر پس از جنگ جهانی دوم مطرح شد. واژه توسعه در لغت به معنای خروج از «لغاف» است. در قالب نظریه نوسازی، لغاف همان جامعه سنتی و فرهنگ و ارزش‌های مربوط به آن است که جوامع برای متجدد شدن باید از این مرحله سنتی خارج شوند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۲۴).

اگر توسعه را گسترش و ارتقاء در دو جنبه کمی و کیفی تلقی کنیم، می‌توانیم از توسعه در حوزه‌های مختلف سخن بگوییم. به این ترتیب می‌توان در هر جامعه‌ای از توسعه سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و... نام برد.

توسعه فرهنگی^۲ بر نیازهای غیرمادی افراد جامعه تأکید داشته است و می‌توان آن را فرایندی دانست که در طی آن با ایجاد تغییرات در حوزه‌های ادراکی، شناختی، ارزشی و گرایش انسان‌ها، قابلیت‌ها و باورها، شخصیت و ویژه‌های را در آن‌ها به وجود می‌آورد که حاصل این باورها و قابلیت‌ها، رفتارها و کنش‌های خاصی است که مناسب توسعه است؛ به عبارتی حاصل فرایندهای توسعه فرهنگی کنار گذاشتن خرده فرهنگ‌های نامناسب توسعه است. توسعه سیاسی^۳ نیز از مفاهیمی است که پس از جنگ جهانی دوم در ادبیات توسعه مطرح شده است. توسعه سیاسی را می‌توان شرایط سیاسی لازم و اساسی برای توسعه اقتصادی و صنعتی دانست؛ بدین ترتیب توسعه سیاسی، ایجاد شرایط سیاسی و حکومتی لازم برای تحقق کارایی اقتصادی بیشتر است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۷: ۴۹).

توسعه اقتصادی^۴ از مفاهیمی است که اغلب با مفهوم رشد اقتصادی یکی شمرده می‌شود. توسعه اقتصادی به دگرگون کردن اقتصاد از یک مرحله سنتی، روستایی و منطقه‌ای به یک مرحله اقتصاد عقلانی، تجاری و شهری و ملی، با ایجاد نهادهای مناسب برای ممکن کردن تحرک درآمد عوامل تولید ارتباط پیدا می‌کند. این دگرگونی اغلب شامل تغییر ساختار اقتصاد از یک ساختار عمدتاً کشاورزی به یک ساختار عمدتاً صنعتی است (تولایی، ۱۳۸۸: ۴۵).

توسعه انسانی^۵ روندی است که طی آن امکانات افراد بشر افزایش می‌یابد. در این سه شاخص کلیدی طول عمر، سطح دانش و سطح معاش آبرومند به‌عنوان مهم‌ترین شاخص‌های توسعه انسانی معرفی شده‌اند و گفته شده است با تأمین سه مؤلفه مذکور در یک جامعه، می‌توان گفت آن جامعه به توسعه انسانی دست یافته است (بابایی فرد، ۱۳۸۹: ۱۰، برغمندی، ۱۳۹۲).

۱ . Development

۲ . Cultural Development

۳ . Political Development

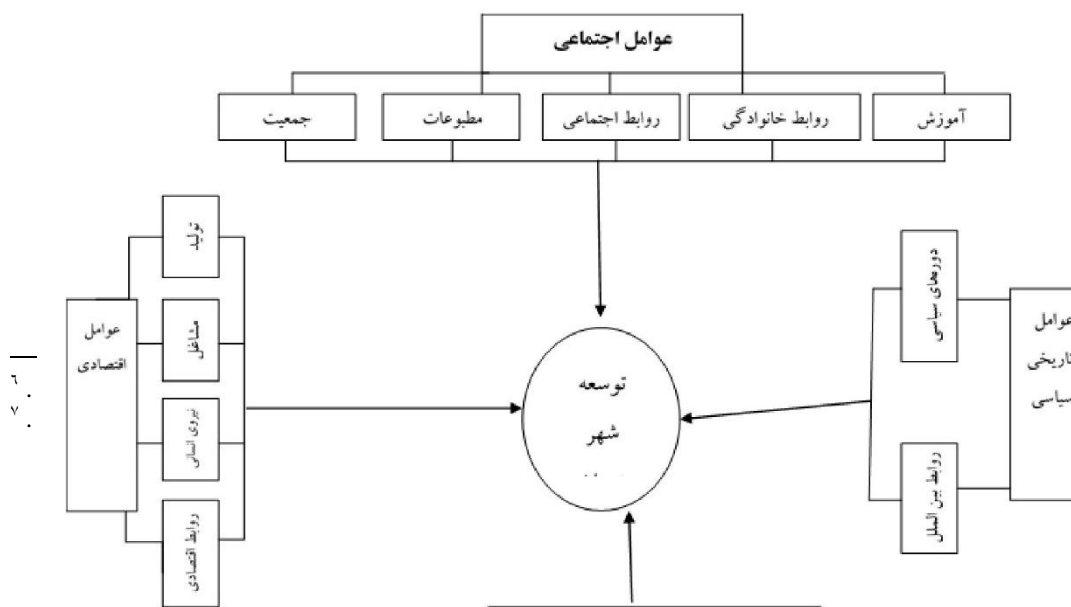
۴ . Economic Development

۵ . Human Development

در یک تعریف کلی مفهوم توسعه‌ی انسانی، رویکردی کل‌نگر به زندگی بهتر است که به پرورش استعدادها و قوای ذهنی در کنار مصرف کالاها و خدمات تأکید دارد. (دهمرد، اسفندیاری و رادیا، ۱۳۸۹). و در نهایت توسعه‌ی اجتماعی^۶ با تکیه بر تعریف مرکز توسعه‌ی اجتماعی منطقه‌ای سازمان ملل متحد (UNCRD)^۷ بر تدارک خدمات اجتماعی مورد نیاز شهروندان، بهبود کیفیت زندگی مردمان از راه تأمین آموزش، کار، بهداشت، مسکن، رفاه اجتماعی، توسعه‌ی محلی، ایمنی در برابر آسیب‌های طبیعی و توجه به بخش‌ها گوناگون جامعه از جمله زنان و کودکان و... (کلاتری و گنجی، ۱۳۸۴) تأکید داشته و این شاخص‌ها را می‌توان از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه‌ی اجتماعی عنوان کرد.

شاخص‌سازی

متغیر توسعه شهر تهران در چند مؤلفه: عوامل اجتماعی، عوامل تاریخی سیاسی، عوامل اقتصادی و عوامل فرهنگی دسته‌بندی شد و سپس برای هر یک از این مؤلفه‌ها، شاخص‌هایی تعیین شد. بر این اساس برای عوامل اجتماعی شاخص‌های آموزش، روابط خانوادگی، روابط اجتماعی، مطبوعات و جمعیت در نظر گرفته شده است. در عوامل تاریخی سیاسی شاخص‌های دوره‌های سیاسی و روابط بین‌الملل تعیین‌کننده هستند. در عوامل اقتصادی شاخص‌های تولید، مشاغل، نیروی انسانی و روابط اقتصادی در نظر گرفته شده است. در عوامل فرهنگی نیز شاخص‌های ارتباط رسانه‌ای و فعالیت‌های هنری تعیین‌کننده متغیر توسعه هستند. تمامی این شاخص‌ها در فصل سوم به‌طور مفصل تعریف و بررسی خواهد شد. با توجه به توضیحات مدل زیر برای تبیین موضوع پژوهش ترسیم می‌گردد:

روش تحقیق

روش تحقیق حاضر اسنادی و تاریخی است. برای بررسی متغیرهای این پژوهش از روش خوشه‌ای استفاده کردیم و آمار موجود را در سه دسته تقسیم‌بندی کردیم. آمار به نرم‌افزار SPSS وارد شد و سپس آزمون خوشه‌ای گرفته شد. جدول زیر خروجی آزمون تحلیل خوشه‌ای را به ما نشان می‌دهد:

Case Processing Summary ^{a,b}					
Cases					
Valid		Missing		Total	
N	Percent	N	Percent	N	Percent
۳	۱۰۰.۰	۰	.۰	۳	۱۰۰.۰

تحلیل خوشه‌ای تک مرحله‌ای

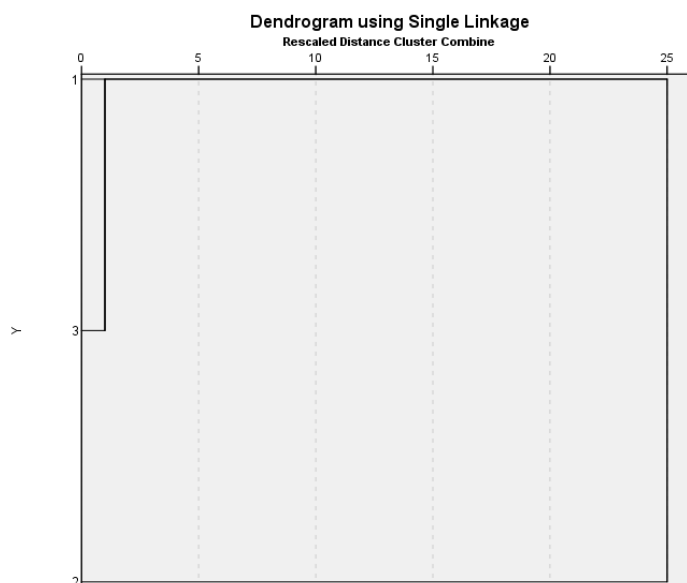
Agglomeration Schedule						
Stage	Cluster		Coefficients	Stage Cluster First Appears		Next Stage
	Cluster ۱	Cluster ۲		Cluster ۱	Cluster ۲	
۱	۱	۳	۲۴۵۷۶۱۳.۹۹۸	۰	۰	۲
۲	۱	۲	۲۶۲۰۱۱۱۴.۴۵۰	۱	۰	۰

در این جدول می‌بینیم که نرم‌افزار و تحلیل خوشه‌ای به ما دو پیشنهاد برای طبقه‌بندی معرفی کرده است. در پیشنهاد اول گروه اول و سوم با هم ترکیب شده و یک خوشه را بسازند. در پیشنهاد دوم نیز، گروه اول و دوم با هم یک خوشه بسازند. اما با نتایجی که در پایان به ما نشان می‌دهد، پیشنهاد اول برای خوشه‌بندی نتیجه بهتری می‌دهد.

Cluster Membership	
Case	۲ Clusters
۱:	۱
۲:	۲

۳:	۱
----	---

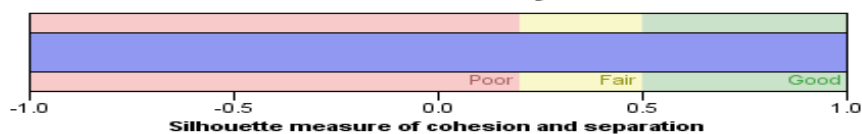
همین‌طور که خروجی پیشنهاد دوم تحلیل خوشه‌ای نشان می‌دهد گروه اول با گروه سوم می‌تواند خوشه مناسب و تحلیل درست‌تری بدهد. بر اساس این جدول در نمودار درختی زیر دیده می‌شود نزدیک‌ترین خوشه‌بندی بین مؤلفه‌های گروه اول و سوم است.

Model Summary

Algorithm	TwoStep
Inputs	27
Clusters	3

Cluster Quality

Quick Cluster

	Initial Cluster Centers	
	۱	۲
تعداد جمعیت	۶۷۵۸۱۰۰,۰۰۰	۷۸۰۳۹۰۰۰,۰۰۰
رشد سالانه جمعیت	۴.۲۴	۲.۴۸
حجم جمعیت	۱۳۵۹,۰۰۰	۱۴۵۸,۳۰۰
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۴۲.۴۰	۳۴.۲۰
بعد خانوار	۴.۵۵	۳.۶۰
رشد باروری	۴.۸۱	۱.۸۳
مرگ و میر	۷۱.۲۵	۷۲.۸۵
میانگین درآمد	۲۰۲۳۲,۰۰۰	۳۱۳۶۰,۰۰۰

در جدول Initial Cluster Centers مرکز اولیه هر سه خوشه قابل مشاهده است. در این جدول میانگین هر مؤلفه در خوشه‌های اول و دوم مشخص شده است.

Iteration Historya		
Iteration	Change in Cluster Centers	
	۱	۲
۱	۸۱۹۴۱۹.۹۳۹	..۰۰
۲	۲۷۳۱۳۹.۹۸۰	..۰۰
۳	۹۱۰۴۶.۶۶۰	..۰۰
۴	۳۰۳۴۸.۸۸۷	..۰۰
۵	۱۰۱۱۶.۲۹۶	..۰۰
۶	۳۳۷۲.۰۹۹	..۰۰
۷	۱۱۲۴.۰۳۳	..۰۰
۸	۳۷۴.۶۷۸	..۰۰
۹	۱۲۴.۸۹۳	..۰۰
۱۰	۴۱.۶۳۱	..۰۰

در جدول **Iteration History** اندازه **Change** در مرکز خوشه‌ها را در ۱۰ مرحله از الگوریتم تکرار تا رسیدن به معیار همگرایی انتخاب شده در دکمه **Iterate** تنظیمات، یعنی ۰ نشان می‌دهد. در دومین جدول از خروجی ۱۱، بعد از انتخاب مرکزوارهای اولیه خوشه‌ها، هر آزمودنی بر اساس فاصله‌ای که با مرکزوارهای خوشه دارد، به نزدیک‌ترین خوشه گمارده می‌شود. بعد از آن که تمام آزمودنی‌ها به خوشه‌ها گمارده شدند، مرکزوارهای خوشه‌ها مجدداً محاسبه می‌شود. گمارش موارد در خوشه‌ها و محاسبه مرکزوارهای جدید تا جایی ادامه پیدا می‌کند که تغییر محسوسی در خوشه‌ها رخ ندهد. پیش‌گزیده **SPSS** برای گمارش گوناگون و محاسبه مرکزوارهای جدید ۱۰ می‌باشد. معمولاً تا پیش از ۱۰ چرخش، تفاوت میان مرکزوارهای جدید به صفر می‌رسد. همان‌گونه که در نتایج این جدول دیده می‌شود، نرم‌افزار با ۱۰ بار تکرار الگوریتم توانسته است به خوشه‌هایی دست یابد که معیار همگرایی صفر را پذیرفته‌اند. اعداد جدول نشان می‌دهد به ازای هر بار تکرار اندازه مرکز هر سه خوشه چقدر **Change** شده است.

Cluster Membership			
Case Number	Year	Cluster	Distance
۱	۱۳۷۵.۰۰	۱	۱۲۲۹۱۰۹.۰۹۲
۲	۱۳۸۵.۰۰	۲	.۰۰۰
۳	۱۳۹۵.۰۰	۱	۱۲۲۹۱۵۰.۷۲۳

این

در

جدول شماره خوشه هر سطر و فاصله آن با مرکز خوشه به دست آمده است.

	Final Cluster Centers	
	Cluster	
	۱	۲
تعداد جمعیت	۷۷۲۶۲۵۰.۰۰	۷۸۰۳۹۰۰۰.۰۰
رشد سرانه جمعیت	۳.۰۲	۲.۴۸
حجم جمعیت	۱۵۲۴.۱۰	۱۴۵۸.۳۰
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۳۱.۱۰	۳۴.۲۰
بعد خانوار	۳.۶۸	۳.۶۰
رشد باروری	۳.۲۲	۱.۸۳
مرگ و میر	۷۴.۸۸	۷۲.۸۵
طلاق	۳۲۲۵۷.۰۰	۳۱۶۴۰.۰۰
نرخ طلاق	۲.۱۵	۲.۴۰
مهاجرت	۸۸۸۷۱۰.۵۰	۸۰۰۲۵۶.۰۰
باسوادی	۸۳.۵۵	۸۴.۷۰
باسوادی مردان	۸۷.۸۵	۸۸.۷۰
باسوادی زنان	۷۹.۲۰	۸۱.۱۰
تعداد خانوار	۳۵۳۱۴۰۰.۰۰	۳۰۴۷۵۰۰۰.۰۰
باروری	۳.۲۲	۳.۲۱
نسبت جنسی	۱۰۴.۵۵	۱۰۴.۶۰
بار تکفل	.۳۴	.۲۹
امید به زندگی	۷۱.۷۹	۷۵.۲۵
سن ازدواج زنان	۲۱.۴۵	۲۲.۴۰
سن ازدواج مردان	۲۵.۶۰	۲۵.۶۰
جمعیت شهرنشینی	۹۰.۰۰	۸۴.۲۰
تعداد آبادی	۴۴.۵۰	۵۵.۰۰
میانه سنی	۲۹.۲۵	۲۷.۱۹

در این جدول، میانگین متغیرهای در گروه اول برای خوشه ۱ و ۲ درج شده است. از لحاظ آماری محتمل است که برای آزمودنی‌های خوشه‌ی اول تغییرات بیشتری رخ دهد و در روند توسعه بیشتر نقش داشته باشند. در جدول بعدی، نتایج یک تحلیل واریانس میان خوشه‌ها از لحاظ انجام گرفته است. با توجه به مقادیر F تحلیل واریانس، بیشترین و کمترین تفاوت میانگین گروه‌ها مربوط به متغیر تعداد خانوار است.

Distances between Final Cluster Centers		
Cluster	۱	۲
۱		۲۶۹۴۳۸۵۷.۰۹۰
۲	۲۶۹۴۳۸۵۷.۰۹۰	

Final

در جدول

Cluster Centers مرکز خوشه‌ها در آخرین تکرار نمایش داده شده است.

ANOVA آزمون					
	Cluster		Error		F
	Mean Square	درجه آزادی	Mean Square	درجه آزادی	
تعداد جمعیت	۴۰۱۹۶۸۱۶۶۷.۰۰۰	۱	۱۸۷۱۹۱۹۰۰۵۰۰۰.۰۰۰	۱	.۰۰۲
رشد سرانه جمعیت	.۱۹۴	۱	۲.۹۷۷	۱	.۰۶۵
حجم جمعیت	۲۸۸۶.۴۲۷	۱	۵۴۵۱۶.۰۲۰	۱	.۰۵۳
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۶.۴۰۷	۱	۲۵۵.۳۸۰	۱	.۰۲۵
بعد خانوار	.۰۰۴	۱	۱.۵۳۱	۱	.۰۰۲
رشد باروری	۱.۲۸۸	۱	۵.۰۵۶	۱	.۲۵۵
مرگ و میر	۲.۷۳۴	۱	۲۶.۲۸۱	۱	.۱۰۴
طلاق	۲۵۳۷۹۲.۶۶۷	۱	۹۸۷۰۱۲۵۰.۰۰۰	۱	.۰۰۳
نرخ طلاق	.۰۴۲	۱	۱.۱۲۵	۱	.۰۳۷
مهاجرت	۵۲۱۶۱۳۲۳۸۰.۰۰۰	۱	۱۵۸۷۳۷۹۵۱۳.۰۰۰	۱	۳.۲۸۶
میزان باسوادی	.۸۸۲	۱	۳۲.۸۰۵	۱	.۰۲۷
باسوادی مردان	.۴۸۲	۱	۱۹.۸۴۵	۱	.۰۲۴
باسوادی زنان	۲.۴۰۷	۱	۵۰.۰۰۰	۱	.۰۴۸
تعداد خانوار	۴۸۳۹۷۱۷۲۰۶۰۰۰۰۰.۰۰۰	۱	۱۱۴۷۹۱۵۵۲۰۰۰۰.۰۰۰	۱	۴۲۱.۶۰۹
باروری	.۰۰۰	۱	۵.۰۵۶	۱	.۰۰۰
نسبت جنسی	.۰۰۲	۱	۱.۸۰۵	۱	.۰۰۱
بار تکفل	.۰۰۱	۱	.۰۰۰	۱	۲۷.۰۰۰
امید به زندگی	۷.۹۸۱	۱	۸۵.۵۴۳	۱	.۰۹۳
سن ازدواج زنان	.۶۰۲	۱	۴.۸۰۵	۱	.۱۲۵
سن ازدواج مردان	.۰۰۰	۱	۶.۴۸۰	۱	.۰۰۰
جمعیت شهرنشینی	۲۲.۴۲۷	۱	۲۴.۵۰۰	۱	.۹۱۵
تعداد آبادی					
میان سن					

ANOVA

	Sig.
تعداد جمعیت	.۹۷۱
رشد سرانه جمعیت	.۸۴۱
حجم جمعیت	.۸۵۶
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	.۹۰۰
بعد خانوار	.۹۶۹
رشد باروری	.۷۰۲

مقدار Sig سطح معناداری آزمون را نشان می‌دهد. از آنجایی که این مقدار بسیار بالاتر از ۰,۰۰۱ است (P-value < ۰,۰۰۱) بنابراین فرض همانند بودن خوشه‌ها را تأیید می‌کنیم. به معنای دیگر این که ما با سه خوشه متفاوت از یکدیگر روبه‌رو نیستیم.

Number of Cases in each Cluster		
Cluster	۱	۲,۰۰۰
	۲	۱,۰۰۰
Valid		۳,۰۰۰
Missing		.۰۰۰

جدول Number of Cases in each Cluster تعداد موردهای هر خوشه را پس از آخرین مرحله الگوریتم تکرار نشان می‌دهد.

بنابراین در خوشه اول دو مورد و در خوشه دوم یک مورد دارای تکرار نشان می‌دهد.

Tree Table

Node	۱۳۷۵.۰۰		۱۳۸۵.۰۰		۱۳۹۵.۰۰		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent	N	Percent
۰	۱	۳۳.۳%	۱	۳۳.۳%	۱	۳۳.۳%	۳	۱۰۰.۰%

تحلیل عاملی

در جدول‌های زیر تمامی متغیرها با هم به صورت ماتریکس آمده است:

Correlation Matrix

	سال	تعداد جمعیت	رشد سرانه جمعیت	حجم جمعیت	سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال
سال	۱.۰۰۰	.۹۹۹	-.۹۶۹	.۹۷۵	-.۹۸۸
تعداد جمعیت	.۹۹۹	۱.۰۰۰	-.۹۷۹	.۹۶۳	-.۹۷۹
رشد سرانه جمعیت	-.۹۶۹	-.۹۷۹	۱.۰۰۰	-.۸۸۹	.۹۱۸
حجم جمعیت	.۹۷۵	.۹۶۳	-.۸۸۹	۱.۰۰۰	-.۹۹۸
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	-.۹۸۸	-.۹۷۹	.۹۱۸	-.۹۹۸	۱.۰۰۰
بعد خانوار	-.۹۹۹	-۱.۰۰۰	.۹۸۰	-.۹۶۲	.۹۷۹
رشد باروری	-.۸۹۳	-.۹۱۳	.۹۷۶	-.۷۶۹	.۸۱۱
...	.۹۵۲	.۹۳۶	-.۸۴۶	.۹۶۶	-.۹۸۸

Correlation Matrix

	بعد خانوار	رشد باروری	مرگ و میر	طلاق	نرخ طلاق	مهاجرت
سال	-.۹۹۹	-.۸۹۳	.۹۵۲	.۹۹۹	.۹۸۲	-.۴۸۳
تعداد جمعیت	-۱.۰۰۰	-.۹۱۳	.۹۳۶	.۹۹۵	.۹۹۰	-.۵۲۳
رشد سرانه جمعیت	.۹۸۰	.۹۷۶	-.۸۴۶	-.۹۵۵	-.۹۹۸	.۶۸۵
حجم جمعیت	-.۹۶۲	-.۷۶۹	.۹۹۶	.۹۸۵	.۹۱۵	-.۲۷۴
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	.۹۷۹	.۸۱۱	-.۹۸۸	-.۹۹۴	-.۹۴۰	.۳۴۰
بعد خانوار	۱.۰۰۰	.۹۱۴	-.۹۳۵	-.۹۹۵	-.۹۹۰	.۵۲۶
رشد باروری	.۹۱۴	۱.۰۰۰	-.۷۱۱	-.۸۶۹	-.۹۶۲	.۸۲۶
مرگ و میر	-.۹۳۵	-.۷۱۱	۱.۰۰۰	.۹۶۶	.۸۷۷	-.۱۹۱
طلاق	-.۹۹۵	-.۸۶۹	.۹۶۶	۱.۰۰۰	.۹۷۱	-.۴۳۸
نرخ طلاق	-.۹۹۰	-.۹۶۲	.۸۷۷	.۹۷۱	۱.۰۰۰	-.۶۴۰
مهاجرت	.۵۲۶	.۸۲۶	-.۱۹۱	-.۴۳۸	-.۶۴۰	۱.۰۰۰
میزان باسوادی	-.۹۹۴	-.۹۵۴	.۸۹۰	.۹۷۷	۱.۰۰۰	-.۶۱۸
باسوادی مردان	-.۹۹۴	-.۹۵۱	.۸۹۳	.۹۷۹	.۹۹۹	-.۶۱۲
باسوادی زنان	-.۹۸۶	-.۹۶۹	.۸۶۴	.۹۶۵	۱.۰۰۰	-.۶۵۹
تعداد خانوار	-.۰۹۸	-.۴۹۳	-.۲۶۰	-.۰۰۲	.۲۳۷	-.۸۹۸
باروری	.۹۹۹	.۸۹۴	-.۹۵۱	-.۹۹۹	-.۹۸۳	.۴۸۶
نسبت جنسی	.۹۹۷	.۸۷۹	-.۹۶۱	-۱.۰۰۰	-.۹۷۶	.۴۵۶
بار تکفل	-.۱۴۰	.۲۷۴	.۴۸۱	.۲۳۸	.۰۰۰	.۷۶۹
امید به زندگی	-.۹۷۰	-.۹۸۵	.۸۲۱	.۹۴۰	.۹۹۴	-.۷۱۸
سن ازدواج زنان	-.۹۵۸	-.۹۹۲	.۷۹۵	.۹۲۵	.۹۸۹	-.۷۴۷
سن ازدواج مردان	-.۹۹۹	-.۸۹۳	.۹۵۲	.۹۹۹	.۹۸۲	-.۴۸۳
تعداد خانوار	-.۶۸۸	-.۳۳۴	.۹۰۰	.۷۵۷	.۵۷۹	.۲۵۶

Correlation Matrix

	باسوادی	باسوادی مردان	باسوادی زنان	تعداد خانوار	باروری
سال	.۹۸۷	.۹۸۸	.۹۷۷	.۰۴۹	-۱.۰۰۰
تعداد جمعیت	.۹۹۳	.۹۹۴	.۹۸۶	.۰۹۵	-.۹۹۹
رشد سرانه جمعیت	-.۹۹۶	-.۹۹۵	-.۹۹۹	-.۲۹۴	.۹۷۰
حجم جمعیت	.۹۲۵	.۹۲۸	.۹۰۴	-.۱۷۷	-.۹۷۴
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	-.۹۴۹	-.۹۵۲	-.۹۳۱	.۱۰۸	.۹۸۷
بعد خانوار	-.۹۹۴	-.۹۹۴	-.۹۸۶	-.۰۹۸	.۹۹۹
رشد باروری	-.۹۵۴	-.۹۵۱	-.۹۶۹	-.۴۹۳	.۸۹۴
مرگ و میر	.۸۹۰	.۸۹۳	.۸۶۴	-.۲۶۰	-.۹۵۱
طلاق	.۹۷۷	.۹۷۹	.۹۶۵	-.۰۰۲	-.۹۹۹
نرخ طلاق	۱.۰۰۰	.۹۹۹	۱.۰۰۰	.۲۳۷	-.۹۸۳
مهاجرت	-.۶۱۸	-.۶۱۲	-.۶۵۹	-.۸۹۸	.۴۸۶
میزان باسوادی	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰	.۹۹۹	.۲۱۰	-.۹۸۷
باسوادی مردان	۱.۰۰۰	۱.۰۰۰	.۹۹۸	.۲۰۲	-.۹۸۹
باسوادی زنان	.۹۹۹	.۹۹۸	۱.۰۰۰	.۲۶۲	-.۹۷۸
تعداد خانوار	.۲۱۰	.۲۰۲	.۲۶۲	۱.۰۰۰	-.۰۵۲

Correlation Matrix

	نسبت جنسی	بار تکفل	امید به زندگی	سن ازدواج زنان	سن ازدواج مردان
سال	-۱.۰۰۰	.۱۸۹	.۹۵۶	.۹۴۳	۱.۰۰۰
تعداد جمعیت	-.۹۹۷	.۱۴۳	.۹۶۹	.۹۵۷	.۹۹۹
رشد سرانه جمعیت	.۹۶۱	.۰۶۰	-.۹۹۹	-.۹۹۶	-.۹۶۹
حجم جمعیت	-.۹۸۱	.۴۰۴	.۸۶۷	.۸۴۴	.۹۷۵
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	.۹۹۲	-.۳۴۰	-.۸۹۹	-.۸۷۹	-.۹۸۸
بعد خانوار	.۹۹۷	-.۱۴۰	-.۹۷۰	-.۹۵۸	-.۹۹۹
رشد باروری	.۸۷۹	.۲۷۴	-.۹۸۵	-.۹۹۲	-.۸۹۳
مرگ و میر	-.۹۶۱	.۴۸۱	.۸۲۱	.۷۹۵	.۹۵۲
طلاق	-۱.۰۰۰	.۲۳۸	.۹۴۰	.۹۲۵	.۹۹۹
نرخ طلاق	-.۹۷۶	.۰۰۰	.۹۹۴	.۹۸۹	.۹۸۲
مهاجرت	.۴۵۶	.۷۶۹	-.۷۱۸	-.۷۴۷	-.۴۸۳
میزان باسواد	-.۹۸۱	.۰۲۸	.۹۹۱	.۹۸۴	.۹۸۷
باسواد مردان	-.۹۸۳	.۰۳۶	.۹۹۰	.۹۸۳	.۹۸۸
باسواد زنان	-.۹۷۰	-.۰۲۶	.۹۹۷	.۹۹۲	.۹۷۷
تعداد خانوار	-.۰۱۸	-.۹۷۲	.۳۳۸	.۳۷۹	.۰۴۹
باروری	.۹۹۹	-.۱۸۵	-.۹۵۷	-.۹۴۴	-۱.۰۰۰
نسبت جنسی	۱.۰۰۰	-.۲۱۹	-.۹۴۷	-.۹۳۲	-۱.۰۰۰
بار تکفل	-.۲۱۹	۱.۰۰۰	-.۱۰۶	-.۱۴۹	.۱۸۹
امید به زندگی	-.۹۴۷	-.۱۰۶	۱.۰۰۰	.۹۹۹	.۹۵۶
سن ازدواج زنان	-.۹۳۲	-.۱۴۹	.۹۹۹	۱.۰۰۰	.۹۴۳
سن ازدواج مردان	-۱.۰۰۰	.۱۸۹	.۹۵۶	.۹۴۳	۱.۰۰۰
جمعیت شهرنشینی	-.۷۴۳	.۸۱۵	.۴۸۹	.۴۵۱	.۷۲۳
میانگین	-.۷۱۰	-.۵۳۲	.۸۹۹	.۹۱۷	.۷۳۱

Correlation Matrix

	جمعیت شهرنشینی	تعداد آبادی	میانگین سنی	Cluster Number of Case	Distance of Case from its Classification Cluster Center
سال	.۷۲۳	.۷۳۱	.۹۶۵	.۰۰۰	.۰۰۰
تعداد جمعیت	.۶۹۰	.۷۶۲	.۹۵۱	.۰۴۶	-.۰۴۶
رشد سرانه جمعیت	-.۵۲۹	-.۸۷۷	-.۸۶۹	-.۲۴۸	.۲۴۸
حجم جمعیت	.۸۵۹	.۵۶۰	.۹۹۹	-.۲۲۴	.۲۲۴
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	-.۸۲۲	-.۶۱۶	-.۹۹۴	.۱۵۶	-.۱۵۶
بعد خانوار	-.۶۸۸	-.۷۶۴	-.۹۵۰	-.۰۴۹	.۰۴۹
رشد باروری	-.۳۳۴	-.۹۶۰	-.۷۴۲	-.۴۵۱	.۴۵۱
مرگ و میر	.۹۰۰	.۴۸۷	.۹۹۹	-.۳۰۷	.۳۰۷
طلاق	.۷۵۷	.۶۹۶	.۹۷۷	-.۰۵۱	.۰۵۱
نرخ طلاق	.۵۷۹	.۸۴۷	.۸۹۷	.۱۸۹	-.۱۸۹
مهاجرت	.۲۵۶	-.۹۵۰	-.۲۳۵	-.۸۷۶	.۸۷۶
میزان باسواد	.۶۰۱	.۸۳۲	.۹۰۹	.۱۶۲	-.۱۶۲
باسواد مردان	.۶۰۸	.۸۲۸	.۹۱۳	.۱۵۴	-.۱۵۴
باسواد زنان	.۵۵۸	.۸۶۰	.۸۸۶	.۲۱۴	-.۲۱۴
تعداد خانوار	-.۶۵۵	.۷۱۷	-.۲۱۶	.۹۹۹	-.۹۹۹
باروری	-.۷۲۰	-.۷۳۴	-.۹۶۴	-.۰۰۴	.۰۰۴
نسبت جنسی	-.۷۴۳	-.۷۱۰	-.۹۷۲	.۰۳۰	-.۰۳۰

چون تحلیل عاملی بر اساس همبستگی‌های بین متغیرهای اندازه‌گیری شده می‌باشد، ماتریس همبستگی را که حاوی ضرایب همبستگی درونی متغیرها است، باید محاسبه کرد.

۲. استخراج عامل‌های اولیه:

Communalities

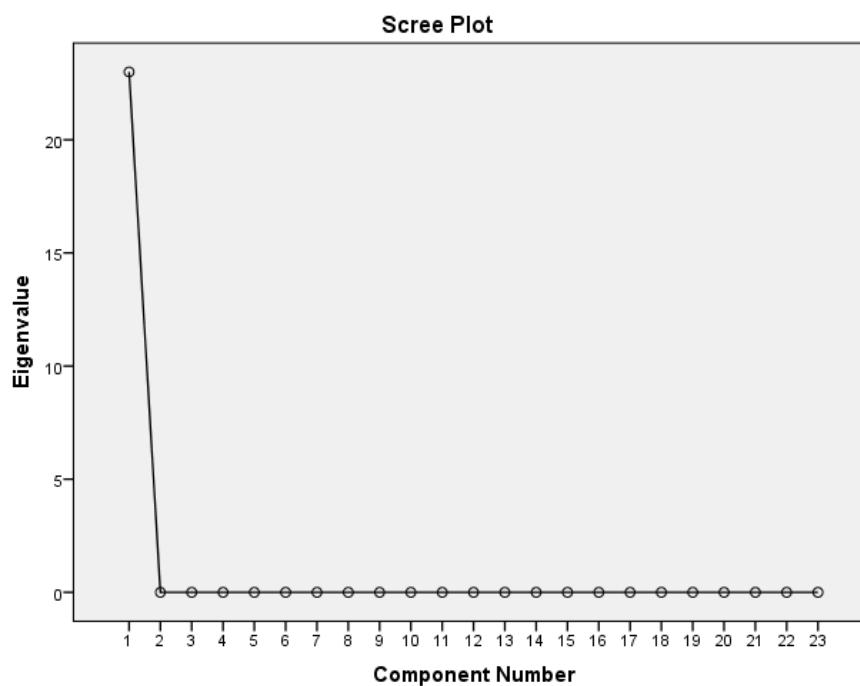
	Initial	Extraction
تعداد جمعیت	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
رشد سرانه جمعیت	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
حجم جمعیت	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
بعد خانوار	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
رشد باروری	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
مرگ و میر	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
طلاق	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
نرخ طلاق	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
مهاجرت	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
میزان باسوادی	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
باسوادی مردان	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
باسوادی زنان	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
تعداد خانوار	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
باروری	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
نسبت جنسی	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
بار تکفل	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
امید به زندگی	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
سن ازدواج زنان	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
سن ازدواج مردان	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
جمعیت شهرنشینی	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰
تعداد آبادی	۱.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰

نام‌های

Total Variance Explained

Component t	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
۱	۲۳.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰	۲۳.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰
۲	۸.۶۸۳E-۱۵	۳.۷۷۵E-۱۴	۱۰۰.۰۰۰			
۳	۱.۰۰۷۳E-۱۵	۴.۶۶۵E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۴	۶.۳۰۹E-۱۶	۲.۷۴۳E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۵	۵.۹۵۳E-۱۶	۲.۵۸۸E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۶	۵.۳۳۹E-۱۶	۲.۳۲۱E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۷	۴.۶۴۵E-۱۶	۲.۰۱۸E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۸	۳.۲۶۸E-۱۶	۱.۴۲۱E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۹	۲.۳۷۰E-۱۶	۱.۰۳۰E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۱۰	۲.۲۴۸E-۱۶	۹.۷۷۳E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰			
۱۱	۱.۰۰۹E-۱۶	۴.۳۸۸E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰			
۱۲	-۱.۷۴۰E-۱۷	-۷.۵۶۴E-۱۷	۱۰۰.۰۰۰			
۱۳	-۴.۰۰۲E-۱۷	-۱.۷۴۰E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰			
۱۴	-۸.۷۶۲E-۱۷	-۳.۸۱۰E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰			
۱۵	-۱.۴۲۶E-۱۶	-۶.۱۹۹E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰			
۱۶	-۲.۲۲۰E-۱۶	-۹.۶۵۴E-۱۶	۱۰۰.۰۰۰			
۱۷	-۲.۴۱۶E-۱۶	-۱.۰۵۰E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۱۸	-۲.۷۶۷E-۱۶	-۱.۲۰۳E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۱۹	-۳.۳۴۳E-۱۶	-۱.۴۵۳E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			
۲۰	-۴.۱۹۴E-۱۶	-۱.۸۲۴E-۱۵	۱۰۰.۰۰۰			

در این مرحله، تعداد عامل‌های مورد نیاز را برای تبیین و توضیح مناسب داده‌ها تعیین می‌کنیم.

Component Matrixa

	Component ۱
باسوادی	۱.۰۰۰
میانه سنی	۱.۰۰۰
سهام جمعیت کمتر از ۱۵ سال	-۱.۰۰۰
بعد خانوار	-۱.۰۰۰
مرگ و میر	۱.۰۰۰
مهاجرت	۱.۰۰۰
باسوادی زنان	۱.۰۰۰
تعداد خانوار	-۱.۰۰۰
سن ازدواج مردان	۱.۰۰۰
تعداد جمعیت	۱.۰۰۰
رشد سالانه جمعیت	-۱.۰۰۰
حجم جمعیت	۱.۰۰۰
رشد باروری	۱.۰۰۰-س
طلاق	۱.۰۰۰
نرخ طلاق	۱.۰۰۰
باسوادی مردان	۱.۰۰۰
باروری	-۱.۰۰۰
نسبت جنسی	-۱.۰۰۰
بار تکفل	۱.۰۰۰
امید به زندگی	۱.۰۰۰
سن ازدواج زنان	۱.۰۰۰
جمعیت شهرنشینی	۱.۰۰۰
تعداد آبادی	-۱.۰۰۰

اندازه‌های کفایت نمونه‌گیری در قطر پادتصویر ماتریس همبستگی نشان داده شده‌اند و با توجه به شکل زیر مشاهده می‌کنیم که متغیرهای این اندازه‌ها بیشتر از ۵/۰ (حداقل سطح قابل قبول) هستند. سهم جمعیت کمتر از ۱۵ سال، بعد خانوار، رشد باروری، تعداد خانوار، رشد سالانه جمعیت، رشد باروری، نسبت جنسی، تعداد آبادی دارای هیچ اشتراکی ندارند و متغیرهای دیگر مانند باسوادی، میانه سنی، مرگ و میر، مهاجرت، باسوادی زنان، سن ازدواج مردان، تعداد جمعیت، حجم جمعیت، طلاق، باسوادی مردان، بار تکفل، سن ازدواج زنان و جمعیت شهرنشینی دارای بیشترین اشتراک هستند.

نتیجه‌گیری

فرضیه ۱: توسعه شهری تهران بر توسعه اجتماعی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

با توجه به بررسی‌های به‌عمل آمده و نتایج تحلیل خوشه‌ای و تحلیل عامل برای این فرضیه، نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که توسعه شهری تهران بر توسعه اجتماعی این شهر در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است. بنابراین بر اساس نظریه «هم‌افزایی فرهنگ‌ها» که فرهنگ را به‌عنوان محور توسعه پایدار مطرح سازد به‌گونه‌ای که فرهنگ از طریق مؤلفه‌های مختلف خود از جمله میراث فرهنگی ملموس و ناملموس، صنایع خلاق و اشکال مختلف بیان‌های هنری، فلسفه، ادبیات، سنتها، منسها و رفتارها کمک شایانی به ارتقای توسعه اقتصادی، ثبات اجتماعی و حفاظت از محیط زیست نماید. در واقع، رویکرد انسانی و فرهنگ محور به توسعه می‌تواند ضمن تقویت و ارتقای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی توسعه پایدار، به نتایج جامع و اثربخش منتهی شود.

فرضیه ۲: توسعه شهری تهران بر توسعه کالبدی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

با توجه به رویکرد اقتصادی نظریه نوسازی که در نظریه‌هایی چون نظریه روستو خلاصه می‌شود؛ به اعتقاد روستو، در فرآیند رشد از جامعه سنتی به جامعه‌ای با مصرف انبوه پنج مرحله عمده وجود دارد که عبارت است از: جامعه سنتی، فراهم آوردن شرایط مقدماتی برای خیز، مانند انقلاب سیاسی و انباشت سرمایه، خیز و حرکت به سوی بلوغ و جامعه؛ با مصرف انبوه.

با توجه به نتایج به‌دست آمده تنها رویکرد اقتصادی نظریه نوسازی برای توسعه شهر تهران، قابل تبیین است و دیگر رویکردهای این نظریه در مورد توسعه شهر تهران، محقق نشده‌اند.

فرضیه ۳: توسعه شهری بر توسعه سیاسی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

نتایج به‌دست آمده از داده‌های آماری در مورد کاهش رسانه‌های سیاسی، حق آزادی‌های سیاسی، افزایش زندانیان سیاسی، اعتراضات مردمی در ۲۰ سال اخیر با ورود جبهه سبز به مدیریت سیاسی و شهری تهران، توسعه شهری بر توسعه سیاسی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر نداشته است.

بنا بر تعریف توسعه سیاسی، توسعه سیاسی با رشد دموکراسی مترادف است و هر اندازه یک نظام سیاسی از انعطاف‌ناپذیری به انعطاف‌پذیری، از سادگی به پیچیدگی، از دنباله‌روی به خود مختاری و از پراکندگی به یگانگی گرایش پیدا کند، به همان نسبت توسعه سیاسی نیز در آن نظام افزایش می‌یابد.

فرضیه ۴: توسعه شهری بر توسعه تاریخی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

با توجه به برآورد بافت تاریخی شهر تهران و اقدامات صورت گرفته توسط شهرداری‌های مناطق ۱۱ و ۱۲ و سازمان نوسازی شهر تهران، حوزه بافت تاریخی شهر تهران در پوسته طرح تفصیلی تعیین شده است. در مصوبات شورای شهر تهران، ضوابط خاصی برای بهسازی بافت تاریخی شهر تهران و اقدامات لازم جهت حفظ بافت تاریخی صورت گرفته است؛ از جمله در محلات امامزاده یحیی و بازار تهران و محدود کردن نوسازی در حریم میراث فرهنگی. اما به نظر می‌رسد اقدامات صورت گرفته در این زمینه بسیار کند صورت گرفته است. در نهایت به این نتیجه می‌رسیم که توسعه شهری تهران بر توسعه تاریخی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

فرضیه ۵: توسعه شهری بر توسعه اقتصادی آن در ۲۰ سال گذشته تأثیر داشته است.

تحقیقات شاخص با در نظر گرفتن ابعاد ذهنی توسعه اقتصادی و ایجاد شغل، و کیفیت زندگی (کیفیت مسکن، ارائه خدمات شهری و کیفیت دسترسی به طبقه‌بندی) مورد استفاده قرار گرفت با استفاده از تجزیه و تحلیل آزمون خوشه‌ای و تحلیل عامل و نمونه، آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار) یافته‌ها نشان می‌دهد که توسعه کارآفرینی و ایجاد کسب‌وکار و توسعه اقتصادی، مشاغل پایدار در شهر جدید پیشرفت اقتصادی و توسعه پایدار و ایجاد شغل ایجاد کرده است، کیفیت زندگی در توسعه اقتصادی شهر تهران تأثیر دارد.

منابع

- احسانی، امیرھوشنگ، جلیلیان، سجاد (۱۳۹۹)، بررسی و پهنه‌بندی آلاینده‌های غالب هوا شهر تهران در فصول سرد و گرم سال با کمک GIS و زمین‌آمار، چهارمین مجمع توسعه فناوری و کنفرانس بین‌المللی یافته‌های نوین عمران معماری و صنعت ساختمان ایران، صص ۲۶-۲۷.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴) جامعه‌شناسی توسعه، چاپ اول، تهران: انتشارات کیهان
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۷) بررسی رابطه بین اعتماد و مشارکت اجتماعی در نواحی روستایی شهر کاشان، نامه علوم اجتماعی، دوره ۹، شماره ۱۷، صص ۴۹.
- بابایی فرد، اسدالله (۱۳۸۹)، توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران، نشریه رفاه اجتماعی، دوره دهم، شماره ۳۷، صص ۱۰.
- برغمندی، هادی (۱۳۹۲)، ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی سامانه اتوبوس‌های تندرو خط پنج، فصلنامه علمی - تخصصی جامعه امروز، سال اول، شماره ۲.
- پوراحمد، احمد (۱۳۸۰)، توسعه فیزیکی شهر یزد و تأثیر آن بر ساختار جمعیت بافت شهر، دوره ۹ صص ۵۴
- تولایی، حسین (۱۳۸۸)، رابطه کار کودک با توسعه و رفاه اجتماعی، مجله رفاه اجتماعی، شماره ۳۵، صص ۴۵
- جعفریان، حسین و بهزادی، سعید (۱۳۹۸)، پهنه‌بندی آلودگی هوای شهر تهران با استفاده از مدل‌های مختلف روش درون‌یابی گریجینگ، دومین کنفرانس ملی علوم و مهندسی محیط زیست و توسعه پایدار.
- جمعه‌پور، محمود (۱۳۸۹)، توسعه پایدار شهری؛ استاندارد، کیفیت زندگی و پایداری فضای شهری، کتاب ماه علوم اجتماعی، دوره جدید، شماره ۳۲.
- دهم‌رده، نظر، اسفندیاری، مرضیه و رادنیان، مرجان (۱۳۸۹)، ارزیابی شاخص توسعه انسانی در استان سیستان و بلوچستان، مجله رفاه اجتماعی، دوره ۱۰، شماره ۳۶، صص ۱۸۴-۱۶۷.

- زینالی، ناهید (۱۳۹۴)، نقش نهادها و سازمانهای مدیریتی در توسعه پایدار منطقه کلان‌شهری تهران، پایان‌نامه مقطع دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی.
- ساسان‌پور، فرزانه (۱۳۸۹)، تأثیر عوامل انسان‌ساخت در تشدید پیامدهای مخاطرات طبیعی در محیط‌های کلان‌شهری با کاربرد منطق فازی و سیستم اطلاعات جغرافیایی، مجله تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال دهم، شماره ۱۶، ص ۲۱.
- صیامی، قدیر (۱۳۹۲) تبیین سناریوهای مشارکت‌جویانه در دمکراتیک نهادی در ساختار نظام حکمروایی منطقه کلان‌شهری تهران، مجلس و راهبرد، صص ۳۵-۴۸.
- عزیزی، غلامرضا، آقاجانی، طهمورث، وکیلی، پریش، شوقی، بهزاد (۱۳۹۱)، ارتباط رفتار شهروندی سازمانی با رضایت شغلی معلمان مدارس دخترانه مقطع متوسط شهرستان ساوه، فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، سال هفتم، شماره سوم، صص ۱۷۹-۲۰۲.
- عندلیب، علیرضا (۱۳۸۸). نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران: گذشته، حال و آینده، مجله علمی منظر، صص ۱-۳.
- کلانتری، صمد، گنجی، محمد (۱۳۸۴)، شاخص‌های توسعه اجتماعی و اقتصادی در ایران، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، دوره ۱۹، صص ۲۱۱-۲۱۲.
- لطیفی، غلامرضا (۱۳۸۵)، توسعه شهری پایدار و توسعه فرهنگی، فصلنامه علوم اجتماعی، دوره ۱۰، شماره ۲۲، صص
- موسوی، یعقوب (۱۳۸۸)، تحلیل جامعه‌شناختی از تناقضات فضایی و اجتماعی توسعه شهری، مجله مطالعات اجتماعی ایران، سال سوم، شماره ۲، پیاپی ۶.